

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

RĂSCOPLA ȘI STATUL ASĂREȘTILOR

Culegere de studii

Autori: STELIAN BREZEANU ● OCTAVIAN ILIESCU ●
E. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU ● EUGEN STĂNESCU ●
NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA ● TUDOR TEOTEOI

Coordonator: EUGEN STĂNESCU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1989

DREPTUL MONETAR ÎN STATUL VLAHO-BULGAR AL PRIMILOR ASĂNEȘTI (1187—1218)

Octavian Hiescu

Crearea statului vlaho-bulgar, ca urmare a războaielor antibizantine dezlănțuite la sfârșitul anului 1185 în Balcani, sub conducerea energică și obstinată a fraților Petru și Asan, oferă istoricului de azi prilejul de a studia modul și etapele în care au luat ființă, rind pe rind, instituțiile vitale ale noului organism politic. Pe un vast teritoriu, reintegrat cu aproape două secole în urmă Imperiului bizantin, care, la rindul lui, îl moștenise de la vechiul Imperiu roman, își făcea astfel apariția, pentru a doua oară, un stat aparte, cu velleități de independență față de urmașul lui Constantin cel Mare de la Constantinopol, ba chiar cu intenția manifestă de a-l înlătura și a i se substitui cu totul. Faptul este cu atât mai interesant de studiat, cu cât instituțiile noului stat erau create, ca să zicem așa, din mers, în condițiile unei stări de război aproape neîntrerupt cu încă puternicul imperiu din ale cărui structuri încerca să se desprindă acest nou organism politic. Între aceste instituții, un loc aparte îl ocupă, firește, moneda, ca mijloc de schimb și măsură a valorii, emisă și garantată de puterea politică a unui stat, în vederea asigurării unei desfășurări normale a vieții economice pe teritoriul controlat de această putere politică. În cele ce urmează, ne propunem a supune cercetării problema exercitării dreptului de a bate monedă de către statul vlaho-bulgar¹ în perioada primilor Asănești, mai precis, între anii 1187—1218; și cum pe plan numismatic, această problemă este astăzi controversată², ne vom mărgini să o discutăm exclusiv pe plan juridic.

¹ În literatura de specialitate, denumirea acordată formațiunii politice întemeiată de frații Petru și Asan variază de la un autor la altul. Pentru perioada 1187—1218, considerăm că titulatura de *stat vlaho-bulgar* este cea mai adecvată, în raport cu realitatea istorică.

² Până astăzi, s-au formulat două ipoteze, fiecare atribuind primilor Asănești inițiative diferite în materie de politică monetară. Astfel, într-o primă ipoteză, se consideră că aceștia ar fi emis, începând după circa 1195 și până la o dată neprecizată, trei tipuri de monede de bilon, imitând trei emisiuni bizantine diferite: una de la Manuel I. a doua de la Isaac II, iar a treia de la Alexios III; această ipoteză a fost formulată de Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261*, Washington D. C., 1969, p. 218—222. Ea a fost combătută de către D. M. Metcalf, *Byzantinobulgaria: The Second Bulgarian Empire and the Problem of „Bulgarian Imitative” Trachea before and after 1291*, în *N. Circ.*, 81, 1973, 11, p. 418—421, care a arătat că monedele în discuție sînt în realitate emisiuni bizantine ale împărașilor respectivi. Vezi în același sens: D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820—1396*, Londra, 1979, p. 114—117.

A doua ipoteză atribuie lui Petru (alias Theodor) o monedă scizată de bronz purtînd acest de-al doilea nume; noua ipoteză a fost propusă de G. Pochytonov, *La plus ancienne émission*

Mai înainte de orice abordare a problemei abia enunțate, este necesar să schițăm cadrul istoric în care ea a apărut. Evenimentele politice și militare care au avut loc în Balcani, în acel sfârșit de veac al XII-lea și în primele două decenii ale celui următor, sînt foarte bine cunoscute, datorită pe de o parte abundenței izvoarelor istorice contemporane care le-au consemnat ³, pe de altă parte, vastei bibliografii ce le-a fost consacrată ⁴. Pentru acest motiv, vom reaminti în cele ce urmează cîteva repere cronologice, absolut necesare pentru a contura cadrul istoric al problemei ce face obiectul acestei cercetări. Le înșirăm mai jos, în ordinea în care s-au ivit :

— 1185 septembrie 12 : Isaac II Angelos e proclamat împărat al Bizanțului⁵;

— 1185 toamna : pentru a face față cheltuielilor exorbitante prilejuite de căsătoria sa cu fiica regelui Ungariei, Bela III, noul împărat bizantin impune provinciilor o dare excesivă, ce lovea cu precădere pe crescătorii de oi și de vite din Balcani ⁶;

— 1185, spre sfîrșitul anului : frații Petru și Asan, vlahi din nordul Balcanilor, ca reprezentanți ai comunităților vlahice de pe ambele versante ale acestor munți, se prezintă în fața autorităților imperiale de la Constantinopol, cerînd anularea noilor impozite și respectarea vechilor drepturi recunoscute acestor comunități ; cererea este respinsă, iar cei doi reprezentanți ai vlahilor sînt tratați cu grosolănie de către bizantini ⁷;

— 1185/1186 : întorși acasă, frații Petru și Asan dezlănțuie răscoala vlahilor și a bulgarilor, ciștișgați pentru aceeași cauză, împotriva stăpînirii bizantine ; armatele imperiale, comandate de însuși împăratul Isaac II Angelos, pătrund în Balcani, înfrîng și împrăstie forțele răsculaților ; Petru și Asan sînt siliți să fugă peste Dunăre ⁸ ;

— 1186, toamna : reîntorși cu ajutoare de la cumani, Petru și Asan reîncep acțiunile împotriva autorității imperiale ; în octombrie, Isaac II intră din nou în Balcani, în fruntea armatelor sale ⁹ ;

— 1187, primăvara : Isaac II încearcă să cadă în spatele răsculaților, ocolind Balcanii prin regiunea orașului Sardica (Sofia), dar fără a obține rezultatul scontat ; presat de izbucnirea unei revolte în Asia, împăratul este silit să încheie pace cu răsculații conduși de Petru și Asan, care trimit la Constantinopol, ca ostatic, pe fratele lor cel mai mic, Ioniță alias Caloian ; prin încheierea acestui tratat, Imperiul bizantin recunoaște *de facto*

monétaire bulgare de l'époque du Second Royaume, în BSI, XXXI, 1970, p. 54—63 și pl. I—III ; idem, *Théodore Asène ou Théodore Mangaphas ?*, în *ibidem*, XLII, 1981, p. 52—57 și 4 pl. Această ipoteză a suscitat obiecții serioase, îndeosebi din partea numismaților bulgari (vezi aceste argumente și contraargumente în lucrările citate în această notă).

³ O analiză minuțioasă a acestor izvoare, urmînd trecerea de la statul vlaho-bulgar al Asăneștilor la cel de-al doilea țarat bulgar, la Nicolae Șerban Tanașoca, *De la Vlachie des Asăneșides au second Empire bulgare*, în RESEE, XIX, 1981, p. 581—594.

⁴ Tot acolo, *passim*, mare parte din bibliografia esențială.

⁵ Pentru dată, v. Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Trad. française de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 424.

⁶ *Ibidem*, p. 426 ; cf., pentru expunerea evenimentelor, Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a 4-a, București, 1942, p. 322—324 ; Ștefan Ștefănescu, în : Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 339—341.

⁷ V. trimiterile din nota precedentă.

⁸ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 428.

⁹ *Ibidem*.

noul organism politic creat între Balcani și Dunăre, sub conducerea fraților Petru și Asan ¹⁰;

— 1187 : arhiepiscopul de Tîrnovo încoronează în biserica sf. Dumitru din acest oraș pe Asan cu coroana imperială ; Tîrnovo devine capitala noului stat ¹¹;

— 1189, vara : împăratul romano-german Frederic I Barbarossa, participant la cruciada a III-a, intrînd în Peninsula Balcanică pentru a merge în Orient, primește din partea lui Asan o solie cu o ofertă de ajutor militar, în schimbul recunoașterii titlului de țar al suveranului noului stat balcanic ; Barbarossa respinge însă această ofertă ¹²;

— 1190 : ostilitățile reîncepute între bizantini și vlaho-bulgari se încheie cu înfrîngerea armatei lui Isaac II în trecătorile Balcanilor, împăratul abia reușind să-și salveze viața ¹³;

— 1194 : armata bizantină este din nou înfrîntă de vlaho-bulgari, de data aceasta la Arcadiopolis ¹⁴;

— 1195 aprilie 12 : Isaac II este detronat și orbit de fratele său mai mare, Alexios III ¹⁵;

— 1195 — 1196 : stare de ostilitate aproape neîntreruptă între statul condus de Asănești și Imperiul bizantin ¹⁶;

— 1196 : Asan e asasinat la Tîrnovo ; Petru îl asociază pe Ioniță la conducerea statului vlaho-bulgar ¹⁷;

— 1197 : este asasinat și Petru ; începe domnia lui Ioniță ¹⁸;

— 1197 : Ioniță se adresează papei, oferindu-i unirea bisericii sale cu Roma și cerînd recunoașterea sa ca împărat al bulgarilor și al vlahilor ¹⁹;

— 1204 aprilie 13 : venețienii și cavalerii cruciadei a IV-a cuceresc Constantinopolul și își împart mari porțiuni din teritoriul Imperiului bizantin ²⁰;

— 1204 noiembrie 8 : Ioniță este încoronat de un cardinal, trimis de papă, ca rege al bulgarilor și al vlahilor ; încă din 1197, Ioniță își asumasese titlul de *imperator Bulgariae et Blachiae* ²¹;

— 1204 — 1205 : Ioniță duce tratative cu Imperiul latin de Constantinopol, încercînd să obțină recunoașterea sa ca împărat, cerere respinsă de Balduin de Flandra ²²;

— 1205 aprilie 14 : în bătălia de la Adrianopol, Ioniță, conducînd forțe de vlahi, bulgari și cumanii, zdrobește cavaleria Imperiului latin, luînd prizonier pe Balduin de Flandra ²³;

¹⁰ *Ibidem* ; v. și Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului bizantin*, București, 1981, p. 157 cu datarea : 1188 (primăvara-sfîrșitul verii).

¹¹ Georges Ostrogorsky, *loc. cit.*

¹² Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 340—341.

¹³ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 431.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem*, p. 433.

¹⁷ Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 431.

¹⁸ *Ibidem.* -

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, I, București, 1887, p. 1.

²⁰ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 440, 444—446.

²¹ *Ibidem*, p. 434 ; Hurmuzaki, *vol. cit.*, p. 17—19, 26.

²² Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 449 ; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 431.

²³ Georges Ostrogorsky, *loc. cit.* ; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 342.

— 1207 octombrie : asediind oraşul Thessalonic, în continuarea războiului cu cavalerii latini, Ioniţă este ucis de un cuman din oastea sa ; Boril, nepot de soră, îi urmează la tron ²⁴ ;

— 1211 : complot la Vidin împotriva lui Boril ; acesta cere ajutor de la regele Ungariei ²⁵ ;

— 1213 : Henric de Flandra, împărat latin de Constantinopol, se căsătoreşte cu Maria, fiica lui Boril ; se încheie o alianţă între cei doi suverani ²⁶ ;

— 1218 : Boril este detronat de vărul său, Ioan Asan II, fiul lui Asan, cel încoronat în 1187 la Tirnovo ²⁷.

Simpla trecere în revistă a evenimentelor înşirate mai sus ne arată cu mare claritate că, pe plan extern, statul creat de Asăneşti a avut de înfruntat, între anii 1187 şi 1218, două mari probleme : obţinerea şi menţinerea unei independenţe totale faţă de Imperiul de Constantinopol, bizantin şi apoi latin ; recunoaşterea existenţei şi a identităţii noului stat de către marile puteri ale vremii : Imperiul romano-german, papalitatea, regatul Ungariei şi, natural, autoritatea imperială de la Constantinopol, direct implicată în situaţia politică din Balcani. Pe plan intern, primii Asăneşti aveau să facă faţă tot la două probleme de mare amploare : înăbuşirea tendinţelor centrifugale, uneori a opoziţiei mării aristocraţii bulgare ; crearea cadrului instituţional, necesar unui stat apărut în urma unei răscoale populare. În acest context, ne putem întreba dacă între anii 1187 şi 1218 au fost întrunite vreodată condiţiile favorabile exercitării dreptului de a bate monedă proprie de către statul vlaho-bulgar al primilor Asăneşti ; şi dacă răspunsul la această întrebare este afirmativ, cînd au uzat Asăneştii pentru prima oară de acest drept ? Trebuie să precizăm încă o dată că întreaga discuţie priveşte situaţia anterioară anului 1218 ; după urcarea pe tron a lui Ioan Asan II, a cărui domnie a reprezentat apogeul statului creat de predecesorii lui, s-au bătut la Tirnovo, în numele său, monede de bronz, de argint şi chiar de aur ²⁸.

Se ştie că dreptul de a bate monedă sau, potrivit terminologiei consacrate *jus monetæ*, privit în accepţia ce i se acordă în mod universal astăzi, aceea de drept regalian, este o creaţie a spiritului juridic al românilor. În timpul republicii, moneda se bătea la Roma sub controlul senatului, autoritatea supremă de stat, care exercita acest drept prin magistraţi însărcinaţi anume cu astfel de atribuţii. Dar încă de pe la începutul secolului I î.e.n., dreptul de a emite monede este asumat şi de generali romani, mari comandanţi de armate — *imperatores* — pe timpul campaniilor întreprinse la hotarele meruului largite ale statului roman ²⁹. În anul 44 î.e.n., Caesar obţine de la senat dreptul de a-şi imprima propria efigie pe

²⁴ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 451 ; Ştefan Ştefănescu, *loc. cit.*

²⁵ Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, p. 342.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Cu privire la monedele emise de Ioan Asan II, v. Nikola A. Muşmov., *Monetile i peccatite na bălgarskite tzare* (Monedele şi sigiliile ţarilor bulgari), Sofia, 1924, p. 66—71 : moneda de aur, cunoscută numai într-un singur exemplar, a fost publicată de T. D. Gerasimov, *Părvata zlatna moneta na tzar Ivan Asan II* (Prima monedă de aur a ţarului Ioan Asan II), în *Izvestija BAI*, VIII, 1934, p. 361—368.

²⁹ Max Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Textband, Halle Saale), 1926, p. 9 ; Harold Mattingly, Edward A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, I, Londra, 1923, p. 1.

monede ³⁰, favoare neacordată nici o dată pînă atunci, la Roma, unui personaj încă în viață. Ceva mai tîrziu, cînd Octavian pune capăt regimului republican, instaurînd principatul (27 î.e.n.), dreptul de a bate monede este exercitat o vreme atît de el, cît și de senat; dar în anul 23 î.e.n., primul împărat roman își rezervă dreptul exclusiv de a emite moneda de aur și de argint, lăsînd senatului numai controlul asupra monedei de bronz, care va fi marcată, începînd de la această dată cu inițialele S.C. (*senatus consulto*), deși va purta adesea și ea efigia împăratului ³¹. Această împărțire a dreptului monetar între împărat și senat a durat pînă la Aurelian, cînd s-a bătut pentru ultima oară o monedă de bronz cu inițialele S.C. ³²; după 275, numai împăratul va emite monede de aur, de argint și de bronz, destinate a circula pe întregul întins al teritoriului imperial ³³. Se contura astfel definitiv caracterul regalian al dreptului monetar, ca monopol al autorității supreme a statului roman. Iar Dioclețian va înscrie, pe unele monede de bronz emise în 300—301 în numele său și al colegilor săi, un text ce proclamă caracterul sacru al monedei imperiale ³⁴.

În esență, dreptul monetar cuprindea următoarele prerogative:

1. dreptul de a imprima pe monede numele, titlurile și efigia emitentului, constituind astfel expresia palpabilă a deplinei suveranități; de asemenea, dreptul de a alege inscripțiile și tipurile monetare, ceea ce conferea monedei valoarea de instrument de propagare a ideologiei emitentului;
2. dreptul de a imprima monedei o valoare nominală obligatorie, emitentul realizînd astfel, implicit, beneficiul rezultat din diferența între această valoare și costul real de confecționare a monedei respective.

După scindarea Imperiului roman, la anul 395, dreptul monetar și-a păstrat nealterat conținutul, ca drept regalian, atît în Occident, cît și în Orient. O schimbare profundă intervine în anul 476, cînd ultimul împărat al Imperiului roman de Apus este detronat de Odoacru, căpetenia herulilor. Pe ruinele vechiului stat roman răsăr în vestul Europei regatele barbare ale neamurilor germanice, care încearcă să-și însușească sistemul de guvernare și modul de viață roman. Conducătorii noilor state, regii de neam germanic, imită la început monedele de aur ale Imperiului roman de Apus, desființat în 476, ale celui de răsărit sau (după 491), ale Imperiului bizantin. Abia în a doua etapă, suverani ca Theodoric cel Mare, regele ostrogoților (493—526) ³⁵, Theodebert I, regele francilor în Austrasia (534—547) ³⁶, Leovigild, regele vizigoților (568—586) ³⁷ sau Aripert, regele longobarzilor (652—661) ³⁸ vor cuteza să emită monede de aur purtînd propriile lor nume și efigii și să-și asume astfel deplinele prerogative ale dreptului monetar.

³⁰ V. trimiterile din nota precedentă.

³¹ Max Bernhart, *loc. cit.*; Harold Mattingly, Edward A. Sydenham, *vol. cit.*, p. 3.

³² Percy H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V/1, Londra, 1927, sesterțiu emis de Aurelian, cu inițialele S. C. (nr. 75).

³³ Max Bernhart, *op. cit.*, p. 10.

³⁴ Follis de bronz cu legenda reversului SACRA MONET VRB AVGG ET CAESS NN, la C. H. V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, VI, Londra, 1967, p. 336.

³⁵ Warwick Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, Londra, 1911, p. 54.

³⁶ Arthur Engel, Raymond Serrure, *Traité de numismatique du Moyen Age*, I, Paris, 1891, p. 59.

³⁷ Philip Grierson, *Numismatics*, Londra, 1975, p. 24.

³⁸ Ernesto Bernareggi, *Moneta Langobardorum*, Milano, 1983, p. 158.

Ca și Roma în vest, Constantinopolul în est, această cea de-a doua Romă, a exercitat necontenit aceeași atracție magnetică în ochii neamurilor barbare, fie că ele își aveau habitatul original în nordul sau estul Europei, fie că sălașurile lor primitive erau asiatice. Dintre toate neamurile migratoare care, minate de această atracție, au trecut în valuri succesive limesul dunărean al Imperiului bizantin, bulgarii au fost cei dintii care, sub conducerea hanului Asparuch, au întemeiat în Balcani un stat, recunoscut ca atare în 681 prin tratatul încheiat cu Constantin IV³⁹; această recunoaștere a fost întărită în 705, fiind Justinian II, restabilit pe tron cu ajutorul succesurului lui Asparuch, hanul Tervel, a acordat acestuia titlul de *caesar*⁴⁰, transpus în slavă sub denumirea de *zar*. Dar nici întemeietorul statului bulgar, nici hanii sau țarii care l-au urmat, până la sfârșitul existenței primului stat bulgar din Balcani, nu au încercat să emită monedă, nici în nume propriu și nici măcar ca imitație a celei bizantine. Explicația este simplă; ea rezidă în situația complet diferită, pe plan politic, existentă la acea dată în sud-estul Europei. Într-adevăr, spre deosebire de Occident, unde Imperiul roman încetase să mai existe la anul 476, la Constantinopol continua să troneze un împărat roman, succesor al lui Constantin cel Mare și deținător încă al supremației politice universale atit pentru supușii săi, cit și pentru barbari. De altfel, această supremație politică era recunoscută și în Occident, fie în mod tacit, fie uneori explicit. Exemplele în acest ultim sens sint numeroase și elocvente. Astfel, în 476, după detronarea lui Romulus Augustulus, Odoacru a recunoscut în mod expres suveranitatea împăratului roman de la Constantinopol, trimițându-i acestuia însemnele imperiale ale celui detronat și mulțumindu-se cu titlul de *magister militum per Italiam*, acordat de Constantinopol⁴¹. Același titlu l-a avut și Theodoric cel Mare, dovadă a aceleiași atitudini, de recunoaștere a suveranității supreme a împăratului de la Constantinopol⁴²; moneda de aur purtind numele și efigia sa este un medalion, emisiune excepțională, ce nu era destinată circulației obișnuite⁴³. Însuși Carol cel Mare, după încoronarea sa de papa Leon III, ca împărat al Occidentului — acțiune inițiată și dusă la capăt de papă și nu de regele franc⁴⁴ — a cerut în 802 și a obținut în 812 recunoașterea de către Imperiul bizantin a noii sale calități⁴⁵. În plus, Carol cel Mare s-a limitat să emită ca împărat numai monede mărunte de argint, dinari, cu efigia sa; cea dintii emisiune de aur a Imperiului de Occident va fi *augustalul* bătut de împăratul romano-german Frederic II (1198 — 1250), începînd din 1231, la Brindisi și Messina⁴⁶.

În acest context politic european, cu repercusiunile sale inevitabile asupra exercitării dreptului monetar de către diverșii suverani ai acelei vremi, primul stat bulgar, întemeiat de Asparuch și recunoscut *de facto* încă din anul 681 de către Constantin IV nu a manifestat nici o dată, până

³⁹ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 171—172.

⁴¹ *Ibidem*, p. 92.

⁴² *Ibidem*, p. 99 n. 1.

⁴³ Este un medalion de aur în valoare de triplu *solidus*, cîntărind 14,32 g; emis la Ravenna (Warwick Wroth, *op. cit.*, p. 54).

⁴⁴ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 215, 227.

⁴⁶ Philip Grierson, *op. cit.*, p. 28.

la sfârșitul existenței sale, intenția de a emite monede proprii, folosind mai departe, în cadrul economiei locale, pe cele bizantine. De altfel, exercitarea dreptului de a bate monedă nu cadia cu structura social-politică a statului întemeiat de Asparuch și care era constituit din două entități distincte : pe de o parte puternica aristocrație militară bulgară, pe de altă parte, populația sedentară producătoare, slavă sau în mare măsură slavizată, asupra căreia cea dintii își impunea stăpînirea deplină. Moneda venea exclusiv din imperiu, fie sub forma tributului cu care Bizanțul își cumpăra scurte perioade de liniște, fie prin jafurile și prădăciunile ce însoțeau în mod curent neîncetatele incursiuni în Imperiul bizantin ale armatelor hanilor bulgari. Aceasta este explicația istorică a inexistenței unei monede proprii, în perioada primului stat bulgar.

Să revenim acum la primii Asănești și să încercăm a vedea dacă statul întemeiat și condus de ei a putut beneficia cîndva de condițiile favorabile exercitării dreptului de a bate monedă proprie. Este, credem, în afară de orice îndoială că aceste condiții nu au putut fi întrunite între anii 1187 și 1197, cînd primii doi Asănești erau confrunțați fără încetare cu dificultățile inerente organizării unei rezistențe adecvate împotriva campaniilor armatelor bizantine, ce străbăteau adesea întreg teritoriul noului stat. Așa cum a remarcat un bun cunoscător al istoriei economiei monetare sud-est europene în evul mediu, din 1186 înainte, toată partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice era un teatru de război⁴⁷. În același timp, situația juridică total diferită a noului stat vlaho-bulgar față de Imperiul bizantin, în raport cu aceea pe care o avuseseră anterior vechile regate barbare create în Occident după 476 sau chiar primul țarat bulgar al lui Asparuch, impunea primilor Asănești necesitatea de a întreprinde neîncetate demersuri pe lângă autoritățile contemporane europene, în vederea recunoașterii statului creat de ei ca un imperiu independent de Bizanț. Într-adevăr, spre deosebire de regatele germanice din Occident sau de primul țarat bulgar, state create pe un vechi teritoriu imperial în urma unor invazii barbare, fie în absența (ca în Occident), fie în dauna autorității imperiale legitime (cazul statului bulgar), noul stat vlaho-bulgar al Asăneștilor a apărut ca un rezultat al unei acțiuni separatiste întreprinse de vlahii balcanici și de bulgari, și unii, și alții supuși ai Imperiului bizantin de aproape două secole. Se știe că primul țarat bulgar a fost desființat de împăratul Ioan I Tzimiskes în anul 973, iar așa-zisul țarat al Bulgariei apusene (969 — 1018) a dispărut în urma campaniilor lui Vasile II Bulgaroctonul, teritoriul stăpînit de bulgari din anul 681 reîntrînd în granițele Imperiului bizantin. Evident, autoritatea imperială de la Constantinopol nu putea tolera în nici un caz acțiunea separatistă a propriilor săi supuși, vlahi balcanici și bulgari, ce locuiau pe un teritoriu moștenit de Bizanț de la vechiul Imperiu roman.

Această particularitate de ordin juridic a statului vlaho-bulgar explică repetatele demersuri întreprinse de Asănești în vederea recunoașterii „imperului” creat de ei, prin cereri adresate rînd pe rînd împăraților bizantini Isaac II Angelos și Alexios III, împăratului romano-german Frederic I Barbarossa, papei Inocențiu III sau, după 1204, împăratului Balduin de Flandra al Imperiului latin de Constantinopol.

⁴⁷ D. M. Metcalf, *Byzantinobulgaria...*, loc. cit., p. 418.

Pe de altă parte, organizarea instituțiilor noului stat, menite să înlocuiască vechile structuri provinciale bizantine anterioare, reclama un anumit răgaz și impunea parcurgerea unor etape absolut obligatorii. În această perspectivă, problema creării unei monede proprii nu putea reprezenta, firește, o prioritate.

Cu urcarea lui Ioniță pe tronul de la Tîrnovo (1197), situația politică-pe plan extern, a statului vlaho-bulgar se schimbă în mod substanțial. Cel mai mic dintre cei trei frați Asănești s-a remarcat deopotrivă prin calitățile sale deosebite atît de mare strateg, în războaiele pe care le-a purtat împotriva bizantinilor sau a cavalerilor latini, cît și de excelent conducător politic și abil diplomat. Încă de la începutul domniei, Ioniță și-a dat seama că, deși la Constantinopol era un împărat slab — Alexios III⁴⁸ — nu putea obține în nici un caz recunoașterea deplinei independențe a noului stat din partea Imperiului bizantin. Se adresează deci scaunului papal, cerînd recunoașterea sa ca împărat al vlahilor și bulgarilor, în schimbul unirii cu biserica romană⁴⁹. Tratativerile au durat ani întregi; pînă la urmă, s-a ajuns la un acord, Ioniță fiind încoronat la Tîrnovo, în ziua de 8 noiembrie 1204, cu diadema regală trimisă de papa Inocențiu III. În actul solemn emis cu acest prilej de către pontiful roman, i se acordă în mod explicit lui Ioniță dreptul de a bate monedă purtînd efigia sa⁵⁰. Din formularea cît se poate de clară a clauzei la care ne referim, rezultă că Ioniță a cerut în mod expres papei, printr-un emisar special, să-i acorde *jus monetam cudendî* și că, încuviințînd cererea, Inocențiu III îi concede acest drept⁵¹. Observăm că în această problemă, Ioniță nu a mai putut invoca tradiția primului stat bulgar, așa cum a făcut-o în cererea de recunoaștere a titlului de împărat⁵², pentru bunul motiv că o asemenea tradiție, în materie de drept monetar, nu a existat.

Din cuprinsul actului pontifical, rezultă clar că nici Ioniță, pînă la 8 noiembrie 1204, nici predecesorii săi, Asan și Petru, nu au făcut uz de dreptul de a bate monedă proprie, purtînd numele, titlul — ne întrebăm care? — și cu atît mai puțin efigia lor. A emis o asemenea monedă Ioniță, după 8 noiembrie 1204? Pînă astăzi, nu s-a descoperit nici măcar un singur exemplar. Apariția pe scena politică în Europa de sud-est a Imperiului latin de Constantinopol și aprigul conflict ce a izbucnit curînd între noii stăpîni ai Bizanțului și Ioniță, conflict ce a durat permanent, pînă la asasinarea sa sub zidurile Thessalonicului, nu i-au îngăduit, după părerea noastră, să facă uz de dreptul pe care i-l concedase, în bună formă juridică, papa Inocențiu III. Cîredem deci că este foarte puțin probabil să se descopere în viitor monede care să poată fi atribuite cu certitudine lui Ioniță din moment ce, după toate datele cunoscute azi, asemenea monede nu par a fi fost emise vreodată.

Lui Ioniță îi urmează la tron nepotul său, Boril (1207 — 1218). Spre deosebire de predecesorul său, acesta întreține relații bune cu regatul

⁴⁸ Vezi caracterizarea acestui împărat la Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 431 — 432.

⁴⁹ Vezi, *supra*, n. 19.

⁵⁰ Fapt semnalat de Michael F. Hendy, *Coinage and Money...*, *cit. supra*, p. 221 — 222 și n. 20.

⁵¹ Redăm această clauză în întregime, după Hurmuzaki, *vol. cit.*, doc. nr. XV, p. 19: „Ad petitionem insuper venerabilis fratris nostri Blasii Bradizuberensis episcopi, quem ad sedem apostolicam destinatis, publicam in regno tuo cudendî monetam tuo caractere insignitam liberam tibi concedimus facultatem”.

⁵² *Ibidem*, p. 2.

Ungariei, care îl ajută în 1211 să zădărnicească un complot izbucnit la Vidin : pe deasupra, din 1213, încheie o alianță cu împăratul Henric de Flandra de la Constantinopol⁵³. Împăcat cu puternicii săi vecini, Boril ar fi avut acum răgazul necesar să-și consacre domnia organizării interne a statului vlaho-bulgar. Printre măsurile ce urmau a fi luate în acest cadru, baterea unei monede proprii nu ar fi trebuit să lipsească, ea reprezentând atât un semn aparent al deplinei independențe, cât și o dovadă a unei activități economice în plină desfășurare. Dar nici monede purtând numele lui Boril nu au fost identificate pînă acum, ceea ce ne permite să credem că economia locală nu avea încă nevoie de ele. Oricum, problema rămîne în continuare deschisă, în așteptarea unor viitoare descoperiri, care ar putea, eventual, aduce date noi.

Din cele expuse pînă aici rezultă că, din punct de vedere juridic, statul vlaho-bulgar creat și condus de primii patru Asănești : Asan (1187 — 1196), Petru (1196 — 1197), Ioniță (1197 — 1207) și nepotul lor, Boril (1207 — 1218) nu ar fi putut exercita dreptul de a bate monede proprii decît abia după încoronarea lui Ioniță, la 8 noiembrie 1204, cînd acest drept a fost concedat, în bună regulă medievală, de către papa Inocențiu III. Din punct de vedere economic, se pare că nu au fost condiții favorabile în acest sens nici după data mai sus citată. Abia sub domnia lui Ioan Asan II (1218 — 1241), vor fi întrunite și aceste condiții⁵⁴.

Rămîne, bineînțeles, de examinat, în cadrul unor alte cercetări, posibilitatea emiterii de către Asănești, anterior anului 1218, a unor monede de imitație, după chipul și asemănarea celor bizantine, așa cum a procedat și Imperiul latin de Constantinopol⁵⁵. Această ipoteză, emisă încă din 1969 de către M. F. Hendy⁵⁶, a fost însă combătută de către D. M. Metcalf, care a argumentat, după părerea noastră în mod convingător, că monedele considerate de primul autor a fi imitații „bulgărești” din anii circa 1195 — ?⁵⁷ sînt în realitate emisiuni bizantine ale împăraților al căror nume îl poartă, respectiv Manuel I, Isaac II sau Alexios III⁵⁸. Studiarea în continuare a materialului numismatic cuprins în tezaururile monetare îngropate între anii 1197 și 1218 va permite, poate, elucidarea acestei probleme⁵⁹.

⁵³ Vezi *supra*, n. 26.

⁵⁴ Cf. D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820—1396*, cit. *supra*, p. 127, care datează toate emisiunile monetare ale lui Ioan Asan II după bătălia de la Klokotnitsa (1230). De remarcat că tot în această vreme, apare și prima emisiune monetară a regatului Serbiei, sub domnia lui Ștefan Radoslav (1227—1233), nepot direct, pe linie maternă, al împăratului Alexios III (1195—1203) și ginere al lui Theodor Comnen Ducas, despot de Epir (1215—1224) și apoi împărat de Thessalonica (1224—1230). Monedele bătute de Ștefan Radoslav, începînd din 1227/1228 la Thessalonica, apoi din 1230 la Raș, sînt de tip bizantin și au legenda în limba greacă, particularități ce dovedesc originea bizantină a dreptului monetar exercitat de acest rege al Serbiei. Despre emisiunile sale monetare, vezi Marko Popović, *La découverte d'un dépôt de monnaies du roi Stéphane Radoslav dans la forteresse de Ras*, în *Frappes et ateliers monétaires dans l'antiquité et au moyen âge. Colloque de Belgrade 1975*, Belgrad, 1976, p. 115—119, 1 pl. ; Dobrila Gaj-Popović, *Monnaie du roi Radoslav*, *ibidem*, p. 121—132, 4. pl. ; D. M. Metcalf, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁵ Michael F. Hendy, *op. cit.*, p. 179—181, 191—217 ; D. M. Metcalf, *op. cit.*, p. 125—127.

⁵⁶ Vezi mai sus, n. 2.

⁵⁷ Semnul de întrebare aparține autorului citat, care pare a considera anul 1218 ca termen final probabil al acestor „imitații bulgărești” (Michael F. Hendy, *op. cit.*, p. 222).

⁵⁸ D. M. Metcalf, *Byzantinobulgarica...*, cit. *supra*, p. 420—421.

⁵⁹ Cu privire la presupusele „imitații bulgărești” și la circulația monedelor Asăneștilor la Dunărea de Jos, vezi în acest volum Ernest Oberländer-Târnoaveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona Gurilor Dunării*.

LE DROIT MONÉTAIRE DANS L'ÉTAT VLACO-BULGARE DES PREMIERS ASÉNIDES (1187—1218)

Résumé

On y examine, dans un cadre de droit public, une question actuellement controversée en numismatique, à savoir si l'Etat vlaco-bulgare créé en 1187 a usé ou non du droit de battre monnaie sous le règne des quatre premiers Asénides : Asen (1187 — 1196), Pierre (1196 — 1197), Joannice (1197 — 1207) et Boril (1207 — 1218). A partir du règne suivant (de Jean Asen II, 1218 — 1241), cet Etat, désigné désormais par les historiens modernes sous le nom de second tsarat bulgare, émettra régulièrement des monnaies propres jusqu'à son annexion par l'empire ottoman, en 1393 (le tsarat de Tyrnovo) respectivement en 1396 (le tsarat de Vidin).

Après avoir brièvement évoqué la succession des événements historiques dans les Balkans de 1185 à 1218, l'auteur examine l'évolution du *jus monetae* à Rome jusqu'à la fin de l'empire d'Occident en 476. Cet examen lui permet de constater l'existence d'une différence substantielle, en matière de droit public, entre la qualité juridique des Etats barbares fondés en Occident après l'an 476 et celle du premier tsarat bulgare, créé en 681 dans les Balkans, qui fut le premier Etat barbare constitué sur le territoire de l'empire byzantin. En Occident, les rois barbares de nation germanique avaient fondé leurs Etats dans le vacuum de pouvoir central, créé par la déposition du dernier empereur romain à Rome. Même dans ces conditions, les nouveaux rois ont longtemps reconnu la souveraineté suprême de l'empereur romain de Constantinople. Charlemagne lui-même, couronné empereur d'Occident en 800 par le pape Léon III, devait demander en 802 et finalement obtenir en 812 la reconnaissance de son nouveau titre par l'empereur byzantin. Dans ces conditions, les rois barbares d'Occident usèrent longtemps d'un droit monétaire imparfait ; en effet, s'ils frappaient en leur propre nom des monnaies d'argent et de bronze, ils devaient au début se borner d'imiter la monnaie d'or des derniers empereurs de Rome ou de ceux de Constantinople ; ce ne sera que dans une seconde étape qu'ils pourront frapper des monnaies d'or à leurs propres noms et effigies.

Complètement différente a été la condition de droit public qui a régi la création du premier tsarat bulgare, à la suite d'une invasion violente en plein territoire byzantin. Même si le nouvel Etat barbare avait été officiellement reconnu par Byzance en 681, son existence n'était pas plus légitime de ce fait aux yeux des autorités impériales de Constantinople et dépendait seulement d'un équilibre de forces. Le fait que le premier

tsarat bulgare n'a pas usé, pendant toute sa durée, du droit de battre monnaie pourrait bien en être une conséquence directe ou implicite.

En ce qui concerne l'Etat vlaco-bulgare, reconnu seulement *de facto* par Isaac II Ange en 1187, sa situation juridique était encore plus différente de celle dont avaient joués les royaumes barbares d'Occident après 476 et même de celle qui avait conditionné l'existence du premier tsarat bulgare. En effet, il ne s'agissait plus d'un Etat barbare, créé en territoire d'empire dans l'absence ou aux dépens de l'autorité impériale légitime. Les Vlaques des Balkans et les Bulgares étaient, les uns comme les autres, sujets de l'empire byzantin depuis la fin du premier tsarat bulgare, c'est-à-dire depuis environ deux siècles. La création de l'Etat des Asénides ne représentait donc qu'une action séparatiste dans le cadre de l'empire byzantin, ce que, naturellement, les autorités centrales de Constantinople, byzantines jusqu'en 1204, latines depuis cette date, ne pouvaient jamais tolérer. Cette condition juridique particulière de l'Etat vlaco-bulgare explique clairement les démarches incessantes entreprises par les trois premiers Asénides auprès de toutes les autorités européennes de l'époque — l'empereur byzantin, l'empereur romain-germanique, le pape et même l'empereur latin de Constantinople —, en vue d'obtenir la reconnaissance de leur « empire » et par conséquent, de la légitimité de leur Etat dans le concert européen. Ce fut Joannice qui finalement obtint, en novembre 1204, la reconnaissance de cette légitimité de la part du siège apostolique de Rome. L'acte pontifical octroyé à cette occasion par Innocent III à Joannice concédait également à ce dernier le droit de battre monnaie à son effigie. Par conséquent, ce n'est qu'à partir de cette date que le royaume ou empire des Asénides disposait du droit d'émettre sa propre monnaie. Mais ni Joannice, ni son successeur, Boril, n'en ont fait jamais usage. Il paraît que les conditions économiques du nouvel Etat balkanique n'étaient pas encore favorables, afin de permettre une pareille action. Ces conditions deviendront favorables plus tard, sous le règne de Jean Asen II, qui émettra à Tyrnovo, à partir de 1230, des monnaies à son nom et à son effigie.

Quant à la possibilité de l'existence d'une monnaie d'imitation, à l'instar des trachea de billon de l'empire byzantin, frappée par les Asénides avant ou après 1204, hypothèse actuellement controversée, l'auteur de cet article est d'avis que cette question peut rester encore ouverte à de nouvelles investigations.